

A méhészper tanulságai

KOTICS JÓZSEF

A méhészkedés néprajzi kutatásának korai időszakában egyrészt a méhészhiedelmek kutatása folyt, másrészt a zsákmányoló méhészet vizsgálata állt az érdeklődés előterében.¹ A második világháborút követő időszakban sorra jelennek meg az egyes vidékek hagyományos méhészkedési gyakorlatát bemutató leírások.² Egy másik jelentős kutatási terület a nyomtatott és kéziratos méhészkönyvek vizsgálata.³ A kutatók — néhány tanulmánytól eltekintve — vizsgálataikat a recens anyagra alapozzák, a levéltári források feldolgozása igen ritka. Mintaszerű tanulmányt készített a Nagykunság XVIII. századi méhészetéről — a rendelkezésre álló levéltári források alapján — Szilágyi Miklós.⁴ Igen értékes adatokat közöl a nagykunsági külterületi méhtartásról és a méhésztársulatokról. A források alapján a méhészet gazdasági struktúrában betöltött szerepéről is képet nyerünk.⁵

Az egykori Gömör megye magyarul falvainak népi méhészkedését feldolgozó kutatás során lehetőségem nyílt a Rozsnyói Levéltár mé-

1 Gunda Béla: A magyar gyűjtögető és zsákmányoló gazdálkodás kutatása. Budapest, 1948.

2 Szabadfalvi József: Méhészkedés a szatmári Erdőháton. *Ethnographia*, LXVII. 1965. 451—458.; Szabadfalvi József: Népi méhészkedés a Zempléni hegyvidék középső részén. *Ethnographia*, LXXVIII. 1967. 41—67.; Kós Károly: Méhészkedés a Mezőségeen. *Ethnographia*, 1949. LX. 158—164.; Hajdú Károly: A kasos méhészkedés hagyományai Orosháza környékén. A Szántó-Kovács János Múzeum Évkönyve, 1962.; H. Kerecsényi Edit: A népi méhészkedés története, formái és gyakorlata Nagykanizsa környékén. *Néprajzi Közlemények* XIII. 3—4. sz. Budapest, 1969.; Szabó Károly: Méhészkedés ősi módon Debrecenben. *Agrártörténeti Szemle*, XX. 1977.; Balassa M. Iván: A hegyközi és bodrogközi méhészet. *Dissertationes Ethnographicae* I. Budapest, 1973. 113—150.

3 Domonkos Ottó: Méhészeti irodalmunk néprajzi vonatkozásai (kézirat) EA. 3502.; Hofer Tamás: XVIII. századi méhészhiedelmek. *Ethnographia*, LXII. 1951. 160—171.; Mándoki László: Adatok a magyar méhészet történetéhez. *Agrártörténeti Szemle*, I. 1959. 116—124.; Schram Ferenc: Méhészeti kéziratok a XVIII. századból. *Agrártörténeti Szemle*, III. 1961. 514—521.; Balassa M. Iván: Kéziratok méhészkönyveink egyik típusa: a nagyváradi méhészkönyv. *Agrártörténeti Szemle*, XII. 1970. 394—410.; Szabadfalvi József: Egy 17. századi méhészkönyv kéziratos variánsa. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XX. 1983. 201—210. H. Bathó Edit: Vannai István Magyar méheskertje. Debrecen, 1987.

4 Szilágyi Miklós: Méhészet a Nagykunságban a XVIII. század második felében. In: Adatok a Nagykunság XVIII. századi néprajzához. Szolnok, 1965.

5 Szilágyi Miklós i. m.

hészettel és mézkereskedéssel kapcsolatos iratanyagának tanulmányozására.⁶ A levéltár magisztrátusi iratanyagának bőséges ide vonatkozó adataból különösen értékesnek tűnik egy 1816-ból származó méhészper anyaga.⁷

A többi forrástól eltérően, amelyek elsősorban a méhészkedés elterjedtségéről tájékoztattak, a méhészperből a tartásmódra és a méhészkedés szervezeti formáira is következtethetünk.

A per szövegéből megtudjuk, hogy a XIX. század elején Rozsnyón egyaránt tartottak méheket a lakóház melletti kertben és a város belterületén kívül is. Nyilvánvaló, hogy a külterületi méhtartás már igen jelentős számú méhcsaláddal folyhatott, hiszen a méhcsaládok felügyeletét önállósult foglalkozású méhész látta el. „Az elmúlt, valamint az előbbeni évben Jaczik József ur azt kérte tőlem, hogy az én méhesembe őrizhesse a méheit és ily módon azokat szaporíthassa. Neki én ezek számára nemcsak helyet adtam, hanem gondjukat mind télen, mind nyáron hiven, nem másként mint sajátjaimnak mindennapi gondját viseltem. Sőt a rajzások idején ő maga, valamint a cselédsége számosan jelen volt.”

A szövegből az is egyértelműen megmutatkozik, hogy Jatzik Józsefen túl több más gazda is fölfogadta Boltffy Györgyöt méhei gondozására. Boltffy, aki korábban Heskó Jakab báró felsővadászi birtokának tisztartója volt, ott is elsősorban a méhek szaporításában és gondozásában tűnt ki. Kiderül róla az is, hogy ismeretei „... a sok tapasztalattól és a sok könyv olvasásától jönnek”.

Boltffy a méhek gondozását és kiteletetését egyezség szerint pénzért végezte, ezen felül minden új raj után járt neki egy icce bor. Más esetben a méheket Boltffy feles tartásban gondozta.

A közös méhes a városon kívül, valószínűleg a Csucsom alatti Felsőkertben volt. A kertben gyümölcsfák és vetemények is voltak, a méhest csak néhány évvel a kert megvásárlása után építette oda Boltffy. A külterületi méhesről részletesebb leírást a per szövegéből nem kapunk. Pintsák Mihály városi háza melletti kiskertjében található méheséről a következő szövegrész tudósít. „... a nagy szél ami bár a Méhesnek födelét leszakította legyen is, a Köpük legkisebben sem mozdítottak meg a szél által helyükről, sőt a levetett hajazat elülről és hátulról is védelmeszte, hogy a szél semmi módon nem árthatott a Méheknek.” A leírásból valószínűsíthető, hogy Pintsák méhesét zsupszalmával fedte be, és a méhes maga egy beépítetlen hát- és oldalfalú szín lehetett.

A per szövegéből ugyancsak nyerhetünk bizonyos ismereteket az akkor használatos méh lakásokról. A *köpü* megnevezéssel bizonyíthatóan eltérő típusú és alapanyagú méh lakásokat illettek. A per szövegében a méh lakásokat minden esetben a *köpü* szóval nevezték meg. „Miközben egy bizonyos ügy miatt egy teljes hétig házamtól távol voltam, nem tudom, hogy mit akart csinálni méheimmel, valamennyit megnézte, és az egyik nem jól összeillesztett köpühöz menve, azt ketté zúzta. Így a rúd

6 Kotics József: Népi méhészkedés Gömörben. Debrecen, 1988.

7 A per teljes szövege megtalálható Kotics József i. m.

fölött a mézzel együtt a lépek is kiestek...” A leírásból csak az tűnik ki, hogy ez a köpü fából készülhetett, és lépvevesszők is voltak benne elhelyezve. A következő utalás sem teszi egyértelműen meghatározhatóvá a Boltffy által használt köpüt. „... én arrul nem tehetek: hogy Ládáját fel emelvén, és a lopott méznek mennyiségét szemlélvén, mivel *hasadt volt, és nem vala megabrontsolva, meg repedett*...” Az idézett két méh-lakásra utaló szövegrészből csak az deríthető ki egyértelműen, hogy sem erdőről hazavitt, sem házilag egy fából kialakított faköpüre nem vonatkozhat. A leírásból úgy tűnik, hogy a szóban forgó méh-lakások nem zsupszalmából készültek. Valószínűleg deszkából összeillesztett hasáb alakú láda lehetett ez a méh-lakás, de az sem kizárt, hogy fadongákat abronccsal erősítettek össze és ez szolgált méh-lakásul. Bartholomaeides Ladislaus XIX. század elején keletkezett vármegyei monográfiájában arról tudósított, hogy Gömör megyében a köpük rendszerint fatörzsből vannak, de említ deszkából összeillesztett méh-lakásokat is.⁸

Arra, hogy Boltffy méhesében más típusú méh-lakások is voltak, mint a korábban említettek, arról a következő szövegrész tudósít. „Hasonlóképpen, ha a többi Boltffy-féle köpü is úgy let volna szerkesztve Jaczik úr mindegyiket összetörte volna és elpusztította volna.” A másik típusú méh-lakásra a továbbiakban semmiféle utalást nem találunk.

Igen sok adalékot találunk a per szövegében a méhek tartására vonatkozóan is. Megtudjuk, hogy a korabeli rozsnयोí méhészek a lépek tavaszi visszametszését károsnak tartották: „... a száraz sonkolyokat olly időben, amidőn semmi méhes Gazda hozzá se nyúl, hatsak a Méheket szántsándékkal meg nem akarja rontani, Ki tördelte és a Méheknek gyarapodását és hasznos munkálkadhatóságát megakadályozta.” A lépek tavaszi visszametszését a méhésztársainál korszerűbb méhészeti ismeretekkel bíró Boltffy sem alkalmazta, hiszen a per során az ellen hozott vádat minden esetben visszautasította.

A per során súlyos vádaskodás tárgyává válik egy Boltffy által használt, drótból készített varsa. A vád szerint Boltffy drótvarsájába fogta Jaczik méheit és így a munkás méhek számát kisebbitette. Boltffy feleletében így védekezett: „... Tehát, mindenekelőtt, amely vasszerszámot alkalmazni szoktam a here méh kiirtása érdekében... Jaczik úr gyanítással mondhatta azt, én azzal a szerszámmal méheket fogtam be. Ó vakság minden vakság felett! Méltóztassék tisztelt Tanács megtekinteni, amit idecsatolok viszontfeleletemhez, vajjon az ember ezzel méhet, amely sokkal kissebb a herénél, meg tudna-e fogni? Hasonló szerszáma van Sufelka alsólajovai tisztartó úrnak is a here megragadására, nehogy a mézet éhesen sokáig fogyasszák. Néhány évvel ezelőtt annyit adogattam, hogy hasonló szerszámokkal más méhészek is élhetnek és hasznosan forgathatják. Tehát ezek a különféle szerszámok nem a saját használatuk miatt vannak a méhészeknél? Jó Isten milyen vélekedés ez. Boltffynak van egy szerszáma a here megfogására, tehát mások méheit

8 Bartholomaeides Ladislaus: Inclyti superioris Ungariae comitatus Gömöriensis Notia historico-geographico-statistica. Leutschoviae, 1805—1808. 419.

fogja be, és veszi el.” Boltffy tehát a rablóméhek összefogására, kiirtása érdekében használta a drótvarsát. Más adatok is igazolják, hogy ismeretei meghaladták a rozsnyói átlagméhész ismereteit. Jacziknak szemére veti, hogy méhcsaládjainak pusztulását méhészeti ismeretei hiányosságának köszönheti. „Nem lett volna szabad, hogy Jaczik úr télen nekik egészen bedugja a nyílást, így a szükséges lélegzéstől megfosztásának. Nem kellett volna őket korán kitenni a levegő változásának, a feltámadó hideg szélnek, többen látták őket a méhes körül a havon feküdni.”

Ugyancsak Boltffy átlagosnál szakszerűbb méhészkedési ismereteire utal a rajzás előjeleiről kifejtett nézete. „Hogy pedig a vizsgálat szerint később kellett lennie, *hogy az anyák énekelnek*, az nincsen rendben. Mivel semmilyen szabály nincs kivétel nélkül. Vannak ugyanis olyan esetek, amikor az alkalmatlan idő, vagy akár más ok miatt nem a raj lesz az első, az anyákat később bocsátják ki a többiek, és ekkor, ha az idő kedvez az első a második rajjal lesz egyszerre, ha nem kedvez az anyákat elvesztvén mindkettő bent marad. Elégséges tanúvallomásokot lehet előhozni tapasztalt és járatos méhészektől, akik világosan megmutathatják, teljességgel előadva az esetet, *hogy az első raj miatt énekelnek az anyák*. Jaczik úr és nem másként Hoffmann úr is csak alig kezdtek valamit tanulni a méhekről, és már úgy vélik, hogy ők mindent tudók.”

Megtudjuk a per szövegéből azt is, hogy a méhek tavaszi kieresztését József napjához (március 19.) kötötték. „... aztán úgyszintén József (napja) körül, ahogy kiengedték őket...”

A lépek elvétele a méhek őszi lefojtásával történt. „Ki vévén egy ki fojtott Köpüt...” A per szövege a méhek teleltetéséről is értékes információkat közöl. A köpük röplyukát télre bedugták, a köpüket letakarták és a méhes elé gyékényt tettek. „... aztán télre betakarta őket, pozdorjával befedte, a röplyukakat bekente és bedugta, az elejére gyékényt tett, a méheket befedte, ...”

Ha összegezzük a per adatait, a XIX. századi rozsnyói méhészkedés szinte teljes képe tárul fel előttünk.

Ha a XIX. századi rozsnyói méhészkedési gyakorlatot összevetjük a recens anyag alapján nyert képpel, bizonyos eltéréseket tapasztalunk. A leglényegesebb eltérés abban mutatkozik, hogy a XX. század elején már nem találjuk nyomát a korábban meglévő méhészeti társulatoknak. Ebben az időszakban méheseket kizárólag a város belterületén találunk, a külterületi méhtartásnak már nincsen szerepe.

A méhlikásokat tekintve nagy arányeltolódást figyelhetünk meg. A fatörzsből készített faköpük ugyan még fellelhetők a méhesekben, de a deszkából összeillesztett méhlikásoknak már nincs nyoma. Ebben az időszakban már szinte kizárólagossá válnak a zsupszalmából készített kasok, és megjelennek a kaptárak is.

A méhek kezelésének és gondozásának hagyományanyaga szinte teljes azonosságot mutat. Ebben lényeges változás csak a modern méhészkedés általánossá válásakor következik be.